

5507

ЗКП/4

С-263

ԱՇՈՏ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՅԵՐԿՈՒ ԲՆՈՒՅԹԱԳԻՐ

— I ՍՏ. ՇԱՀՈՒՄՅԱՆ ՅԵՎ ԱԼ. ՌՈՒԲԵՆԻ I —

3KՈ/4

Հ-262

34719

2-263.

պ.

(133) 19 AUG 2005

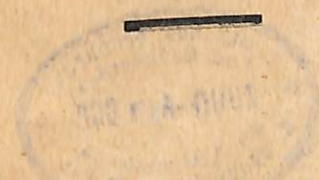
1 DEC 2009

ԱՇՈՏ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

4036

ՅԵՐԿՈՒ ԲՆՈՒՅԹԱԳԻՐ

ՍՏ. ՇԱՀՈՒՄՅԱՆ ՅԵՎ ԱԼ. ՌՈՒԲԵՆԻ

5507

9031-56

№ 518

Գրանեպիմար 105 (բ)

Spurred 1.500

Պետերատի առաջին ապարան վարչարչապատում

«Յերկու քնույթագիր» վերնագրի ներքո միացված են հեղինակի յերկու հոդվածները՝ Ստ. Շահումյանի յեվ Ալ. Ռուբենու մասին: Առաջին հոդվածը տպագրվել է 1919 թ. մայիսին Մոսկվայում «Կարմիր Դրոշակ» թերթի № 2-ում՝ յեվ ապա արտատպվել նույն տարում՝ Աստրախանի «Կարմիր Բանվոր» թերթի եջերում — «Ստ. Շահումյանի տեղը հայ քանվորական շարժման մեջ» վերտառությամբ: Յերկուորդը լույս է տեսել 1922 թվի ապրիլին «Խորհրդային Հայաստան»-ի № 79-ում՝ յեվ արտատպվել 1923 թվի ապրիլին Բազմի «Կոմունիստ»-ի № 43-ում — «Ժատուրը» վերնագրով:

ՍՏ. ՇԱՀՈՒՄՅԱՆԻ ՏԵՂԸ ՀԱՅ ԲԱՆՎՈՐԱԿԱՆ
ՇԱՐԺՄԱՆ ՄԵՋ

Ընդունված կանոնն և ազգային սրբերի շարքը դասել նրանց, վորոնք գործել են և մեռել ազգի ընդհանրության համար, կամ նրանց, վորոնց հայեցողության ու ներգործության ասպարեղը շրջագծվել և ազգային մեկուսացման սահմաններով:

Ստ. Շահումյանն այդ իմաստով մեր ազգային սուրբը չէ և վոչ անգամ մեր հերոսը: Սակայն Շահումյանն ամենից առաջ հայ բանվորությանն և նվիրել իր յերիտասարդական օրերն ու գործերը: Պատռելով ազգային մեկուսացման այն քողը, վոր մթազնում էր հայ բանվորության գիտակցական հորիզոնը՝ նա հերոսացավ ամենից առաջ հայ բանվորական շարժման և հայ սոցիալիզմի պատմության մեջ:

Շահումյանն աշակերտել էր յեվրոպական սոցիալիզմին: Կարլ Մարքսի գիտական ուսմունքը ծանոթ էր նրան գերմանական ակունքներից: Հեղափոխական դաստիարակություն և կուսակցական ու քաղաքական գիրք ստացել էր նա համառուսական շարժման մթնոլորտում: Ռուսաստանում նա Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը կադմակերպող կուսակցության կենտրոնական մարմնի անդամն էր, իսկ Կովկասում՝ այդ հեղափոխությունից յեղած համառուսական կառավարության պաշտոնական բերանը:

Յեւ վ սակայն՝ այս բոլորը ձեռնադրեալ ունեն
և չեն շոշափում Ստ. Շահումյանի ուսու
նակարգերը:

Վորպես գործիչ նա մեծութուն եր անդրկովկա-
սյան մասշտաբով: Կուսակցութեան համագումարների
ու կենտրոնական օրգանների մեջ նա մասնակցութուն
եր ունենում վորպես կուսակցութեան անդրկովկասյան
կազմակերպութեան ներկայացուցիչ: Իսկ ծայրա-
գավառում հանդես եր գալիս կուսակցական կամ
խորհրդային կենտրոնների պատգամով շնորհիւ այն
արտակարգ աղիւցութեան, վոր վայելում եր նա յեր-
կրում վոչ միայն իր համախոհների, այլև հակառակորդ-
ների շրջանում:

Անշուշտ լուկ անձնական բարեմասնութուններով
չեր պայմանավորվում Ստ. Շահումյանի այս յիշակալի
դերն Անդրկովկասում, այլ նախ և առաջ այն օրիւնակով
նշանակութեամբ, վոր ստանում եր նա իր հետեւը կան-
գնած հեղափոխական մասսաների շնորհիւ: Ազգային
կռիվների և դասակարգային բաղխումքների անդրկով-
կասյան ժխորում Շահումյանը նկատվում եր վորպես
յերկրի միջազգային աշխատավորութեան հարադատ
թարգմանը, վորպես նրա հեղափոխական հասունութեան
ու վարքի չափանիշը:

Բայց և այնպես՝ այս լայն հարթութեան վրա չե,
վոր պատկերանում և մեզ Ստ. Շահումյանի պայծառ
ու հերոսական դեմքը: Ընդհանուր շրջանակի մեջ նա
ներկայանում և մեզ, վորպես միջազգային սոցիալիս-
տական հեղափոխութեան անձնվեր զինվոր և վորպես
անդրկովկասյան շարժման պատասխանատու վարիչ:
Շահումյանը գործում եր՝ ղեկավար ունենալով իրան
այն վարքագիծը, վոր առաջագրում եր նրան ընդհա-

նուր շարժման ղեկավարին շահել: Յեւ դեռ ապագային
և վերապահված վերջնական խոսք ասել այն
բանի մասին, թե վորքան լավ եր ըմբռնել նա այդ
շահը և վորքան անշեղ ընթացել այն ճանապարհով,
վոր տանում և դեպի կոմունիստական շարժման ան-
խուսափելի հաղթանակն Անդրկովկասում:

Սակայն այսօր իսկ հնար և գնահատել Ստ.
Շահումյանի գործերը, գիտակցել այն բացառիկ կշիռը,
վոր ունեւր նա մեր յերկրում ունախատեսել այն հմայ-
քը, վոր դեռ պիտի ստանա նրա դեմքը անցյալի հե-
ռավորութեան վրա, յեթե բնորոշենք նրա նկարագրին
«ազգային» շրջագծի մեջ, վորտեղ նա ամենից ա-
ռաջ հայտնվեց վորպես ուսուցիչ ու ղեկավար ու ամե-
նից շատ պիտի հարգվի վորպես հերոս ու նահատակ:
Մեր խոսքը վերաբերում և Ստ. Շահումյանին՝ վորպես
հայ բանվորական շարժման անդուգական առաջնորդի,
այն բանվորական շարժման անդուգական առաջնորդի,
վոր իր համարձակ կյանքով սըր-
բազործեց հայ իրականութեան մեջ կոմունիզմի դրո-
շակը և ընկալ պայքարի մեջ, վորպես անձնազոհ հերոս:

Բանվորական շարժումը հայ իրականութեան մեջ
ընդամենը յերկու տասնամյակ ընդգրկող անցյալ
ունի, և Ստ. Շահումյանն արդեն իսկ այդ շարժման
յերկրորդ շրջանին և պատկանում: Անցյալ դարի վեր-
ջերին ու ներկա դարի սկզբներին բանվորական շար-
ժումը մեղանում սահմանափակվում եր բանվոր դասա-
կարգի տնտեսական պահանջների պաշտպանութեամբ:
Բանվորական շարժման առաջնորդները սահմանափակ-
վում եյին այն դասակարգային պայքարի կազմակեր-

պուլթյամբ ու ղեկավարութեամբ, վոր բղխում եր այդ պահանջները բավարարելու կարիքից: Քաղաքական կռիւի կարիքն արհեստակցական շարժման առաջադրած ծրագրի իրագործման համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծելու անհրաժեշտութեամբ եր փաստաբանութեամբ: Այդ սահմաններում իսկ բանվորական շարժման անդրանիկ առաջնորդները մեզանում դեռ պետք ե շարժման որինականութեան ասպնույցներ բերելին: Ժամանակի նացիոնալիստական մտայնութիւնը Ռուսաստանի սահմաններում մերժում եր ամեն մի քաղաքական շարժում: Հայ բանվորութեան առաջնորդները պետք ե խիզախելին «հավելյալ արժեքի» մասին խոսելու այն որերին, յերբ Տաճկաց Հայաստանում հայերի «հավելյալ արշուներ» եր հոսում: Ռուսահայ կյանքի տնտեսական, սոցիալական ամեն մի պայքար ու ճգնաժամ դաշնակցական վերընթաց հոսանքն աշխատում եր խեղդել՝ ուղղելով հայ աշխատավոր մասսաների ուշքն ու միտքը սահմանից անդին, դեպի նոր հայութեան ավետյաց յերկիրը: Հասարակական ամեն մի շարժում դրվում եր ազգային փակուցի տակ և մթագնում այն յուրահատուկ մեծիանականութեամբ, վոր հայ քաղաքական գիտակցութեան դարավոր ժառանգութեանն եր կազմում:

Հեղափոխական վերահաս շարժումը Ռուսաստանում, դասակարգային շերտավորումն ու աճող պայքարն Անդրկովկասում և ազգային ռեպրեսսիաների ձեւով և այդ բոլորի քաղաքական անդրադարձումը մեր յերկրում յեկան շարժելու հայ հասարակական կյանքի ճահիճը: Յերկրի արդյունաբերական կենտրոններում ու ժողովրդական հայ բանվոր դասակարգի ուրույն շարժումը

և այդ շարժումը ղեկավարող կազմակերպութիւնները: Հայ բանվորը կառող եր խոսել իր կենսական կարիքների մասին, առաջադրել ու պաշտպանել իր անմիջական պահանջները սահմանի այս կողմը: Ազգային կազմակերպութիւններն ու կուսակցութիւնները դասավորվում եյին իրանց դասակարգային բնույթով ու հանգամանքով: Համապետական շարժումը ղեկավարող կազմակերպութիւնները մուտք են գործում հայ միջավայր և ղինվորագրում հայ մասսաներն ընդհանուր պայքարի համար: Սոցիալ-դեմոկրատիան նաեւ հայ իրականութեան մեջ ճանաչվեց բանվորութեան տնտեսական դատի պաշտպան և այդ հողի վրա՝ նրա դասակարգային կռիւի ղեկավար:

Սակայն հայ բանվորութիւնն իր ամբողջութեամբ ղեռ չեր ազատագրվել ազգային կուսակցութիւնների քաղաքական ազդեցութիւնից: Իր քաղաքական մտայնութեամբ նա դուրս չեր յեկիլ տակալին գիտակցութեան խանձարուրից: Համակերպվելով բանվորական շարժմանը, հայ ազգայնական կուսակցութիւնները զարդարվում եյին սոցիալիստական ֆրադիկոզիայի փեղարդարվում եյին սոցիալիստական ֆրադիկոզիայի փեղարդարվում և իրանց ազդեցութեան ներքո կաշկանդում տուրներով և իրանց ազդեցութեան ներքո կաշկանդում տուրներով և իրանց ազդեցութեան ներքո կաշկանդում տուրներով: Ազաշխատավորական մասսաների խոշոր հատվածը: Ազգայնական կուսակցութիւններին անջատված «յերիգայնական կուսակցութիւններին» լրջութեան տեսք տալով քաղաքական տասարդները», լրջութեան տեսք տալով քաղաքական տասարդներն միայն բանվորական կուսակցութիւնից եյին անջատվում հայ աշխատավոր մասսաներին և իրոք ղնում նրանց ազգայնական կազմասաներին և իրոք ղնում նրանց ազգայնական կազմակերպութիւնների հովանու տակ: Սոցիալ-դեմոկրատիական Հայ կազմակերպութիւնը մեկուսացնում եր և տական Հայ կազմակերպութիւնը մեկուսացնում եր և քաղաքական ամբողջական մատնում հայ բանվորներին

նւր ունի արդ սյին շրջանակներում: Հեռանալով բան-
վորական միջազգային մասսաներից՝ նրա ղեկավար-
ներն մի մասը վարդապետական տոն պիտի տար մար-
քսիստական քննադատութեանն ու որհասական շրջան
կատարեր հայ բանվորութեան կազմակերպչական հա-
վաքման մտքից դեպի «հայութեան քաղաքական հա-
վաքման» գաղափարախոսութեանը:

Բայց յեթե հենց ինքը Ռուսաստանի սոցիալ-
դեմոկրատիայի անդրկովկասյան մենշևիկյան հատվածը
կատարի կռիվ մղեց բանվորական շարժման ազգային
մեկուսացման դեմ և խոշոր աշխատանք թափեց հայ
մասսաները միջազգային կազմակերպութեանների մեջ
մուծելու համար, այնուամենայնիվ, նա ևս չեր կարող
հեղափոխական թափ հաղորդել մասսաների քաղաքա-
կան գիտակցութեանը: Սահմանափակելով բանվորա-
կան կազմակերպութեանների գործունեությունն ար-
հեստական կերպով շարժման հոգսերով՝ մենշևիկի
անդրկովկասյան հատվածը, մյուս կողմից, իր ամբող-
ջութեամբ մեկից ավելի անգամ և հանդես չեկել վրաց
նացիոնալիզմի քողարկված փաստաբանութեան դերում:
Անդրկովկասյան մենշևիկի որդանական այս արատը
ցանկալի մի նպաստ էր հայ նացիոնալիստների քաղա-
քական ազդեցության և պետք է իջեցներ աշխատա-
վորութեան աչքում սոցիալ-դեմոկրատական պրոպա-
գանդի քաղաքական վարկը:

Բանվորական շարժումը բարձր պահեց հեղա-
փոխական մարքսիզմի միջազգային գրոշը յերկրի
խոշոր արդյունաբերական կենտրոնում, Բազմի բան-
վորական ուսուցանում: Այստեղ եր, վոր շփում է ին-
քար հետ բաղմադան աղբութեան պատկանող բան-

վորական հոծ մասսաները, և այդ պատճառով իսկ
պրոլետարիատի դասակարգային պայքարն այստեղ էլ
ամենից շատ պիտի զերծ մնար քաղքենիական և ազ-
գայնական շեղումներից: Բազմի բանվորական շարժումը
տնտեսական պայքարի հունից ամենից կանուխ պիտի
մտներ քաղաքական կռիվ սահմանների մեջ: Կուսա-
կցութեան մեծամասնական հոսանքն այստեղ պիտի
տարածեր լայնորեն իր ազդեցութեանը և նախապատ-
րաստեր բանվորական մասսաները քաղաքական գալիք
հողմերի ու մրրիկների համար:

Քաղաքական իմաստով հայ բանվորութեանը
սոցիալիստական շարժման միջազգային և հեղափոխա-
կան շաղիլի մեջ մտավ Անդրկովկասի բանվորական
շարժման այս միջավայրում, և նրա փայլուն արտա-
հայտիչները յեղան մեղանում հայ մեծամասնականնե-
րը, ղեկավար ունենալով անդրկովկասյան մեծամաս-
նականների ամբողջ հատվածի պարագլուխ Ստ. Շա-
հումյանին:

* *

Շահումյանի և իր ընկերների ղեկավարութեամբ
հայ բանվորական շարժումը քաղաքականապես ձուլվեց
կովկասի և Ռուսաստանի շարժման հետ: Հայ բանվո-
րութեանը միացավ Ռուսաստանի հեղափոխութեան հե-
տևողական սոցիալիստական և հետևողական միջազ-
գայնական հոսանքին:

Վորպես հետոր և հրապարակագիր մեղանում
Ստ. Շահումյանն և ամենից շատ հարվածել գործող
«հեղափոխական» կազմակերպութեանների մանր-բուր-
ժուական և ազգայնական բնույթը, մերկացրել դրանց
քաղաքական մտավախութեանն ու գործնական հար-

կից հաբակցուծյան հանդեպ՝ Ստ. Շահումյանի տեսա-
կան աշխատանքներն իսկ իրանց աբորդ խորությամբ
գնահատվել կարող են միայն այսօր:

Վորպես կուսակցական գործիչ և վորպես պետա-
կան մարդ դարձյալ Շահումյանն էր, վոր պետք է կոչ-
վեր ղեկավարելու բանվորական հեղափոխության ազ-
գամիջյան հարաբերություններն ու խորհրդային կա-
ռավարության ազգային քաղաքականությունն Անդրը-
կովկասի հեղափոխական և հակահեղափոխական հոր-
ձանքների բաղխման դժեղակ հանգամանքներում: Խոր-
հրդային իշխանության հաղթանակը Բազմում վոչ
միայն հենված էր բանվորական և ղինվորական մաս-
սաների հեղափոխական կազմակերպությունների վրա,
այլև պայմանավորված Բազմի հակահեղափոխական
դասակարգերի ու կազմակերպությունների շահերի ազ-
գային հակամարտությամբ: Սրա մեջն էր խորհրդային
իշխանության ուժի և թուլության գաղտնիքը Բազ-
մում: Սակայն պետք էր ունենալ Շահումյանի քաղա-
քական հոտառությունն ու գործնական հմտությունն
այդ հարցերում, վորպեսզի հնար լիներ գեթ առժա-
մայես իշխանության քաղաքական հենարաններ փըն-
տռել այնտեղ, վորտեղ գեռ թույլ էյին տնտեսական
կամ սոցիալական ուրույն նախադրյալները:

Իբրև մարդ, իբրև բարոյական նկարագիր Շա-
հումյանը թերես ավելի խոշոր էր և ազդեցիկ, քան
իբրև հրապարակախոս կամ քաղաքագետ: Շահումյանը
բարոյական տաղանդ էր, և իր այդ հատկությունն էր,
վոր առանձին կշիռ էր տալիս իր խոսքին և ուժ՝ իր
գործին: Բավական էր տեսնել մի անգամ իր լուսով
գծված գեմբը, կաբդալ իր մեկամաղձոտ հայացքը կամ

ունկնդրել իր ձայնի աղնիվ շեշտին՝ գիտակցելու, թե
պատասխանատվության ինչ խոր զգացում կար իր
խոսքի մեջ, շիտակության ինչպիսի ութիմ իր գործե-
րի մեջ: Բազմի քաղաքացիական կռվի որերին հայ
աշխատավոր մասսաները տարերային թափով դուրս
յեկան ազգայնական կուսակցությունների խնամակա-
լությունից և ղինվորագրվեցին սոցիալիստական հե-
ղափոխության համար: Յեթե այս յերևույթը չենք
դափոխության համար: Յեթե այս յերևույթը չենք
կարող նախ և առաջ հանգամանքների ռեալ դասա-
կարգի շարացատրել, չենք անգիտանում և այն,
վոր մասսաների հոգեբանության մեջ նույն այդ հան-
գամանքների գնահատությունը անդրադառնում էր
նաև վորպես գեպի մեր ղեկավարն ունեցած անձնա-
կան փատահություն: Շահումյանի անձնական միջա-
մտության ու ազդեցության շնորհիվ էր, նրա ան-
ձնական խորհրդով ու ցուցմունքով, վոր առաջացավ
«Զախ դաշնակցականների» կազմա-
այսպես կոչված «Զախ դաշնակցականների» կազմա-
կերպությունը և թուրք հեղափոխական բանվորության
«Հյումմեթ» կոչված կուսակցությունը: Վոչ միայն հայ
իրականության մեջ, այլև անդրկովկասյան ամբողջ
բանվորական շարժման մեջ չկար մի ուրիշը, վոր ա-
բանվորական շարժման մեջ չկար մի ուրիշը, վոր ա-
վելի ցայտուն և համոզիչ կերպով անձնավորեր
հեղափոխական ինտերնացիոնալի գաղափարներն ու
գործը, վորքան Ստ. Շահումյանը:

Իր հետևողականությունն այդ տեսակետից կաս-
կածից վեր էր մոլեռանդ ազգայնականների համար
անգամ: Մեր կուսակցության քաղաքական ընդհանուր
տեսակետից ինքնին հասկանալի մի վերաբերմունք էր
այն բացասական ընթացքը, վոր այնպիսի համառու-
թյամբ ցուցադրեց Շահումյանը անգլիայիներին Բա-

գու թողնելու խնդրի նկատմամբ: Այսօր, յերբ «դաշ-
նակիցները» յերկաթե մագլիկներն են հոշում ու խեղ-
դում անդրկովկասյան բանվորութեան հեղափոխա-
կան շարժումը, յերբ անգլիական իմպերիալիզմի դա-
ժան ու դավաճան քաղաքականութեան արյունոտ և
մահառիթ հետևանքները հայ աշխատավորութեան վե-
րաբերմամբ ծանոթ են ամենքին, այդ բոլորի մասին
Շահումյանի արած մարգարեական նախագգուշացում-
ները կատարված և անժխտելի փաստերի կերպարանք
են ընդունել: Այդպես չեչին իր խոսքերը այն վայրկյանին,
յերբ նրանք արտասանվում եյին: Մուղանի անապատ-
ներում շոգից ու ծարավից նեղված, քաղցից ու վարա-
կից հյուծված, քաղաքական պրովոկացիայից և քաղ-
քենի սին ու պատիւր զրույցներից մոլորված ու բարո-
յալքված հայ մասսաներին թվում եր, իրոք, թե միայն
անգլիացիների վերահաս ոգնութիւնը կարող ե փրկել
իրանց տաճկական յաթաղանի վրիժառու հարվածնե-
րից: Հայ ժողովրդական մասսաների կյանքի և մահ-
վան խնդիրն եր ծեծվում Բագվի Պորհրդի արտա-
կարգ նիստերում անցյալ տարվա հուլիսին, և թվում
եր շատերին, թե գեթ «ֆիզիկական ինքնապաշտպա-
նութեան» տեսակետից անգլիացիների մուտքը փրկա-
րար կարող եր լինել հայերի համար: Նման պայման-
ներում հեղափոխութեան առաջադրած միջազգայնական
գծի անշեղ պաշտպանութիւնը պարզ հետևողականու-
թիւնն չեր միայն Շահումյանի կողմից, այլ և միջազ-
գային հեղափոխութեան շահերին նվիրված մարդու
հերոսական անձնադրո՞ւթիւն:

* * *

Այսօր, յերբ մեզ դեռ նոր աշխատանք և սպա-
սում փռելու Անդրկովկասի կոմսոմոլիստական շարժ-

ման դեմ կառուցված «ազգային պետական» շենքերը
և նոր հողսեր ծանրանում հայ կյանքում պորձողներին
վրա պատուելու ազգային մեկուսացման վերջին պատ-
նեշները՝ հայ բանվորական շարժման և հայ կոմսո-
նիստական մտքի խոշոր ղեկավարը մեզ հետ չե:
Յեւ ռի կարող ե մատնանշել նրա գերեզմանն Անդըր-
կասպյան յերկրի վայրի տափաստաններում: Սակայն
մեզ համար գերեզման չե Ստ. Շահումյանի հմայիչ
անունը, այլ գաղափարական կենդանի դրոշ: Յեւ մենք,
վոր ընթանում ենք ուսուցչի քայլած ճանապարհով
ու դիմում դեպի նոր հուսով ու անձկութեամբ մեզ
սպասող աշխատավոր մասսաները, խոր հավատ պի-
տի ունենանք դեպի մեր գործի հաղթանակը, քանի
վոր, ինչպես Մարքսն և ասում, „Die Ideen werden zur
Macht, wenn sie die Massen ergreifen.“ Գաղափարներն
ուժ են դառնում, յերբ նրանք համակում են մասսա-
ներին:

203-2

9031-25

ԾԱՏՈՒՐԸ

(Ուրվագծեր իւր կյանքի յեւ գործունեության օրջ սնից)

Նրա հայրը Շուշի քաղաքի ասիական դերձակ էր: Կար ժամանակ, յերբ այդ մարդը, հին սովորությամբ, բացառապէս քաղաքացիներից էր պատվեր ընդունում: Բայց փոխվեցին ժամանակները: Հին կենցաղը տեղ արեց ապրուստի նոր ձևերին, հասարակական նոր հանգույցի մեջ դրեց նույնիսկ հնասեր քաղքենուն: Ասիական դերձակը պիտի նահանջեր յեւրոպականի առաջ կամ գոյության իրավունք նվաճեր վերջինիս կողքին:

Մեր դերձակն ընթացավ վերջին ճանապարհով: Հետագայում նա պատվեր էր ընդունում գեղջուկ մուշտարուց, իսկ ավելի ուշ, կապվելով թուրք վաճառողի ու գնորդի հետ, միջնորդ է դառնում «լեզգու ապրանքի» շրջանառության:

Պատանի Ծատուրը,—այդպէս էլինք կոչում ընկերական շրջանում Ալ. Ռուբենուն, դերձակի վորդի Ալ. Ծատուրյանին,—մեծացավ նոր ձևավորվող կենցաղի շրջանում, նոր պահանջների և հասկացողութունների մթնոլորտում: Բայց և այնպէս, բեկվելով գավառական շրջավայրում, նրա մատաղ գիտակցության մեջ իսկ անդրադարձավ այն «ասիականությունը», վոր շարունակում էր իր գոյությունը հոր ձևափոխված տնտեսության մեջ անգամ: Նա յենթարկվում էր մի

մտայնության, վոր մերժում էր հինը, հրաժարվում ավանդական կարգ ու սարքերից: Նա վորդեցրում էր ընթացիկ պահանջներին, պաշտպանում ու մեծարում նորը: Սակայն և իր հրաժարիւթը և իր մեծարանքը հայտնաբերում էր նա աղգային-հասարակական այն ողակում, վորի մեջ գալարվում էր գավառի աղմկաւոր բաղմությունը—արհեստավոր քաղքենին ու հաստաբազուկ գեղջուկը—անցյալ դարի 90-ական թվականներին:

Ընտանիք և դպրոց, յեկեղեցի և բարեգործական հիմնարկ, ու այդ բոլորը խելդված հազար ու մի արգելքներով,—ահա ինքնագործության կոչվող դասակարգերի այն մթնոլորտը, վորից դուրս չպետք և լիներ վոչինչ հասարակական շարժում, վոչինչ քաղաքական պայքար: Նոր ժամանակների, նոր կյանքի համար նեղ, խիստ նեղ էր գալիս հավաքական գոյության այդ պատյանը: Սակայն թույլ կամքով և ավելի թույլ կարողությամբ գավառի մեկուսացած քաղքենիությունն անգոր էր ընդարձակելու ինքնագործության այդ շրջանը: Մնում էր գնալ նվաղագույն դիմադրության ուղիներով, տոկալ ու տենչալ լավ որեր, յերազել կյանքի այն նոր հնարավորությունների մասին, վոր կարող էր նվաճել պատյանից յեւթ սուրը անձուկ կացարանից դուրս, ազատ յերկնակամարի տակ, Ավետոյաց յերկրում...

90. ական թվականների վերջերում հուլյանի և լույսերի այդ աշխարհում էր ապրում նաև Շուշի քաղաքի «հեղափոխական» յերիտասարդությունը: Նոր սեւրենդի մտայնությունը տակավին չէր բոլորել իր կյան-

քի հերոսական շրջանը: Հղի հանդուգն ծրագրներով՝ ստեղծվեց հոգևոր մի մթնոլորտ, վորտեղ ծնվում երևում են սակավահասակ սովորող մատաղ աշակերտութ-
թյունը:

Հասակակից ընկերներ էյին, տոգորված վառ ցնորքներով, լի յեռանդով, պատրաստ ամեն գոհարե-
րության... Դպրոցից դուրս կար ժողովատեղի, վոր-
տեղ հետևում էյին քաղաքական գրականության, լսում
էյին գեկուցումներ «յերկրի» մասին, վեճի բռնվում,
վորոշումներ ընդունում, խմբագրում ձեռագիր թերթը՝
«Կոկոնը»: Մոտ հինգ տարվա կյանք ունեցավ «Կո-
կոնը», և նրա անունով եր հենց, վոր մկրտվեց խմբ-
բակը:

Նշանավոր մի խմբակ եր դա, «սրբազան մի ըն-
տանիք», վորի անդամներից շատերին վիճակված եր
խոշոր մի դեր՝ հայ մեղչանականության «ազգային-
հեղափոխական» գաղափարների կենսագործման արյու-
նոտ ճանապարհին: Սոցիալական ընդհանուր շաղախից
ծնված, «ուխտի» ընդհանուր ավազանում մկրտված,
խանդավառ այդ պատանիների շրջանում էյին Մենա-
կը, Իսաջանը, Թորգոմը, Իշխանը, Արամը, Կոստյան,
Շիրինյանը, Արարին, Լևոն, Սնարյանը և վերջա-
պես Ծատուրը:

Ծատուրը ամենից ուշագրավ դեմքն եր խմբակի՝
խոսելու և գրելու ձիրքով, խորհելու և վիճելու կարո-
ղությամբ: Պակաս ազդու չեր արտաքինը: Այսոր իսկ
պատկերանում ե նա ինձ աշակերտական գորշ բլուզի
մեջ, հասակը պարթև, քայլվածքը դանդաղ ու խոհուն,
նայվածքը խորթափանց, ժպիտը հեգնոտ: Իր շուրջն
եր փռվում ընկերների պատկառանքը, ակնածությու-
նը: Յեվ հասկանալի չի: Դերձակի վորդին գալիս եր

զրչի և խոսքի սուր ասեղներով և տրամաբանական
ամուր դերձանով իրար կցելու լսածն ու կարդացածը՝
ընկերների մերկ հույզերը մտքի հանդերձով ծածկելու
համար: Ի դուր չե, վոր հասակակիցները «Շեքսպիր»
անունն էյին տալիս նրան: Ավելի փոքրերի բերանում
եր միայն, վոր այդ անունը հերոսին խոցող վենք դար-
ձավ...

Ավարտելով դպրոցը՝ «Կոկոն»-ի ղեկավարները չե-
յին լքում նոր կազմակերպվող խմբակների իդեական
ղեկավարությունը: Այդ ղեկավարությանն և վերա-
ղեկավարությունը՝ վարչության դեմ ուղ-
ղված այն ցույցը, վոր բռնկեց 1901 թ. տարեկան
հանդիսավոր ակտի ժամանակ: Դպրոցի հոգևոր տերե-
րը քաղաքական դույն տվին ցույցին: Վոստիկանու-
րը քաղաքական դույն տվին ցույցին: «Կայսեր պատկերի առաջ»
թյան ձեռքը մատնելով «Կայսեր պատկերի առաջ»
տեղի ունեցած ցույցի մասնակցողներին, թեմական
տեղի ունեցած ցույցի մասնակցողներին, թեմական
տեղի ունեցած ցույցի մասնակցողներին, թեմական
տեղի ունեցած ցույցի մասնակցողներին: «Չը-
խափուր հրահրողներին»՝ Յեգորին և Ծատուրին:

Ցուցարարները վռնդվում են դպրոցից և հրա-
հրողների հետ միասին հեռացվում քաղաքից: Նրանց
մեծ մասը բռնում ե հետզհետե «Յերկրի» շավիղները:
Ծատուրը և դանդաղաշար Ծատուրը չհետևեց իրանց
ժողովրդին: Նրան վիճակված եր հոգևոր լիակատար մի
դարձ «Յերկրի» արյունոտ ուղիներից գեպի կյանքի
ազմկահույզ հրապարակը:

Ընկնելով Բաղու՝ Ծատուրը գլուխ կանգնեց դաշ-
նակցական այն փոքրաթիվ մտավորականներին, վո-
րոնք «Կովկասյան խնդիրներով» զբաղվելու անհրա-

ժեշտությունն եյին զգում: Այդ մտաւորականների ջանքերով եր, վոր Բազմում կազմակերպության կից բացվեց «կովկասյան սեկցիա»: Սակայն «սեկցիայի» գոյությունը «վաճառվոր», գրեթե դավաճանական մի քայլ նկատվեց կուսակցության շրջանային կոնֆերանսի կողմից, և համառող «կովկասյանները» Ծատուրի հետ կազմեցին «անջատական» դաշնակիների առաջին գրուպան: «Դարձի» առաջին կայանն եր դա, վորից հետո, լքելով մեշհանական ումանտիզմի ժառանգությունը, հերձյալի գիտակցությունը պետք և մտներ սոցիալական նոր կաղապարի մեջ և քաղաքական նոր ուխտի շրջան: 1903 թվի հոկտեմբերին Ծատուրն արդեն այն միջանի հայ մարքսիստների թվումն եր, վորոնք լույս ընծայեցին սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական հայ կազմակերպության անդրանիկ մանիֆեստը:

Նսվթաշխարհն արմատական բեկումնն էր առաջացրել իր գիտակցության մեջ: Քաղաքական կենդանի պայքարի մթնոլորտում ծառայողներն որքանորեն դատարարվում էր վերպեն հեղափոխական մարքսիստ և դիրք ու ազդեցություն վաստակում վերպեն նոր գաղափարների պատգամախոս: Մտքի սուր զիարկելտիկայով, հոետորական աճող տաղանդով՝ նա ստանում էր անպարտ պոլեմիստի հռչակ անդրկովկասյան հայաշատ կենտրոններում, վառ հետաքրքրություն առարկա դառնալով մանավանդ յերիտասարդական շրջաններում: Ազգային քաղաքական ղին հասկացողությունների ու արժեքների վերադնահատման ժամանակներ էյին, և նա, ծանոթ հայ կյանքին և արտիստ հայ

խոսքի, սոստոաղինւած մարքսիստական քննադատութեան գերազանց գննքով, ամենից ջախջախելի հարվածներն եր հասցնում տիրող մտայնութեանը ու նրա գրական հրապարակների բանավարներին: Վեճի բռնվելու իր հետ, ջարդուփշուր հեռանում էյին քաղաքական մրցարանից խոսքի այնպիսի վարպետներ, ինչպիսի խաժակն ու Լևոն Աթաբեկյանը: Իր գեղուցումը «Հայ-Թուրքական ջարդերի տնտեսական-քաղաքական պատճառները» մասին, վորով հրապարակ յեկավ Թիֆլիսի քաղաքային տան սրահում 1905 թվին, մարքսիստական քննադատութեան կատարյալ տրիումֆ նկատվեց: Ավիլի հետևողական և ավելի խորահայաց վերլուծութեանն այսոր կարող է սկզբունքային թեւթյուններ ու սայթաքումներ մատնանշել իր այդ և ուրիշ գործերի մեջ: Ժամանակակից մամուլն ու լսարանը արտահայտում եր խանդավառ հիացում, անզոր կատարութեան միայն:

1905-6 թվականներն ամենից բեղմնավորն են ին իր գրական-հրապարակախոսական գործունեյության համար: Նախքան թաց տարիներ ի աշխատությունները բացառապէս գրական-քննադատական փորձեր են ին, կրում են ին անկախ իդեալիստական մտածողության կենտրոն, հետագայում գրել են միայն պատահական հոդ-վածներ, գլխավորապէս դարձյալ գրական-քննադատա-կան՝ շաղակալ մարքսիստական ըմբռնումով, սակայն զուրկ քաղաքական-հասարակական հրատապ այժմեյա-կանությունից:

U. 11 [p. 10] 12

Ջին հեղափոխութեան շրջանում հեղինակված աշխատութիւնները:

«Հայ-թուրքական ջարդերի տնտեսական-քաղաքական պատճառներին» նվիրված զեկուցումը, վոր լույս տեսավ նաև վորպես տպագիր աշխատութիւն, հայ հասարակական-քաղաքական կյանքի մարքսիստական վերլուծութեան փայլուն նախագիծ էր: Պանխալամիզմի շուրջը դաշնակցականների բարձրացրած վայրցներին ի պատասխան Ալ. Ռուբինին մատնանշում էր պանաքմենիզմի յերեւոյթը՝ կատաղի դայրույթ առաջացնելով նացիոնալիստական բանակում:

Հասարակական զարգացման և ազգայնական իդեոլոգիայի վերլուծութեան տեսակետից ավելի կարևոր էր «Դաշնակցութիւնը և նրա քաղաքական-հասարակական արժեքը» վերնագրով հոգովածաշարքը: Այդ գործը կիսատ մնաց և մեզ հասած վիճակում իսկ ձեռագրված և գրական առանցքից զուրկ մի հեղինակութիւն է:

Այդտեղ կգտնեք ընդարձակ տեսութիւններ և՛ պատմական մատերիալիզմի, և՛ նրա «քննադատներին», և՛ ուսանայ լիբերալիզմի, և՛ հայ քաղքենիութեան ու իր կուսակցութեան՝ Դաշնակցութեան մասին: Հեղինակը գրում է «լայն խավերի համար», ուստի և չի զբաղվում նյութին վերաբերող հիմնական աղբյուրներով, ավելի շուտ հրապարակադրում է, քան ուսումնասիրում:

Բայց և այնպես մեղանում այդ գործն իր բոլոր վրիպումներով հասարակական յերևոյթների մատերիալիստական լուսաբանութեան առաջին սիստեմական փորձն է: Հեղափոխական խառնվածքով, տրամաբանական կուռ հետեողականութեամբ, պոլեմիկական

սուր հակադրութիւններով, այդտեղ դուք կգտնեք մեծարված կուռքերի, փառաբանված հասկացողութիւններ, անխնա մերկացումներ ու վերագնահատումներ, վոր այսոր իսկ չեն կորցրել իրանց թարմութիւնն ու այժմեականութիւնը: Հայոց գրականութեան մեջ մինչև այսոր իսկ այդ գործը Դաշնակցութեան իդեոլոգիայի միակ հիմնավոր քննադատութիւնն է:

Ավելի մշակված, ավելի ամբողջացած և պայքարի տեսակետից ավելի անմիջական նպատակ ունեն իր այն հոգվածները, վոր շոշափում են սոցիալ-դեմոկրատիայի կազմակերպական խնդիրները: Այդ հոգվածները տիպիկ «Հայ կազմակերպութեան» իդեական արսեկազմեցին «Հայ կազմակերպութեան» իդեական և գրեթե նալը, ինչպես և ինքը հեղինակը գլխավոր և գրեթե միակ տեսաբանն էր «սպեցիֆիկներին» մեկուսացնող կազմակերպական հարցերում: Հեղափոխութեան գործկազմակերպական հարցերում: Ծառուրը խոսքով և գրչով ծոնների գնահատման մեջ Ծառուրը խոսքով և գրչով նական» տեսակետի վրա, կազմակերպական խնդրում նական» տեսակետի վրա, հայկական վա՛ առաջադրում էր մեղանում «Բունդի» հայկական վա՛ րիանտը: Ավելի հետեողական «սպեցիֆիկները» հարեցին ազգային կուլտուրական ավտոնոմիայի տեսակետին, մի քանիսները, առաջ վաղելով, ավարտեցին իրանց քաղաքական կարիքը հայոց նոր Արշակաւա՛ նում—Թավրեղում: Ծառուրը չգալաճանեց հեղափոխական մարքսիզմի գրողին: 1912 թ. գրեց ուշագրավ խական մարքսիզմի գրողին: 1912 թ. գրեց ուշագրավ մի հոգված «ազգային կուլտուրական ավտոնոմիայի» դեմ: Հետագայում հրաժարվեց նաև կազմակերպական սիստեմի ազգային հերձվածից:

Հրաժարիմը «պայքարի փոխված պայմաններին» իր վերագրում: Չվիճենք: Սակայն քննել կազմակերպա՛

կան ազգային սկզբունքի «նպատակահարժարությունը» նիշող պայմանները, — կշանակեր քննել հենց այն «սպեցիֆիկ» մտավախությունը, վորի գերազանց տարերքից պիտի թալկանար Մատուրի հեղափոխական թափը, խունանար իր ստեղծարար-կարողությունը:

Իր դերն ավելի համեստ յեղավ, քան պետք էր յենթադրել իր տաղանդի չափից և իր գործի աղմկահույզ սկզբնավորությունից: Իր խոսքն ու գրիչը հունցեցավ քաղաքական արժանի կշիռ ու նշանակություն: Իր գործունեության շրջանը սեղմվեց ամփոփվելով հեղափոխական մարքսիզմի գրավոր և բանավոր պրոպագանդայի մեջ:

Պատահական յերևույթ չէր սա և վոչ ել իր «առակ դարձած ծուլության» հետևանք: Մատուրը կապեց իր բախտը մի կազմակերպության հետ, վոր չըկարողացավ հարադատանալ անգամ բանվորական այն ազգային դանգվածին, վորի պայքարը ղեկավարելու «սպեցիֆիկ» պաշտոնն էր ստանձնել: Վոչ այդ կազմակերպությունը, վոչ իր իդեական պարագլուխը չէին կարող ղեկավարի գիրք գրավել Անդրկովկասի բանվորական ԵԱԲԺՄԸ մեջ, քանի վոր դրել էին իրանց աշխատանքը հեղափոխական պայքարի կազմակերպության սխալ հունի մեջ: Հայ բանվորական զանգվածներն իսկ գնացին այն ղեկավարների յետևից, վորոնք անցնելով բանվորական միջազգային կազմակերպության շարքերը՝ կարողացան միաժամանակ քաղաքական ուժ ու ազդեցություն նվաճել նաև ազգային կյանքի նեղ շրջանակներում:

Ավելի ակներև դարձավ իր մեկուսացումն ու քաղաքական-ստեղծագործական իմաստազուրկ ընթացքը օհակցիտայի տարիներին: Հոգու ամայությունը կամե-

ցավ բեղմնավորել բուրժուական դեմոկրատիայի ջերմոցներում: Սակայն թվում է, թե այդ վորոնումները տապարիզում իսկ վոչինչ չվաստակեց: Ընկնելով մի միջավայր, վորտեղ նա վարդապետող չէր, այլ աշակերտող, և վորտեղ աշակերտել իսկ անկարող էր անձուկ նյութականի պատճառով, — դառն ու վերավոր հոգով դարձավ ծննդավայր, այնտեղ, ուր անցել էին իր պատանեկական տարիները, գավառական անգործության ժողովրդական, սեմինարիայի պատերի մեջ գոհելով իր ամբողջ յեռանդն ու կարողությունը նոր սերունդը նոր որերի համար դաստիարակելու գործին:

Ելյուհեակին համեմատում է իր հերոսներից մեկին առաջաստի հետ, վոր միայն մըրկի ժամանակ է իր դերի մեջ, մինչդեռ խաղաղության ժամին քարշ է ընկնում կայմից վորպես անպետք լաթ:

Հոկտեմբերը այն մըրկին էր, վոր հուզելով հին հեղափոխականի մեջ պայքարի հույզն ու կիրքը, նմայենթարկվող այդ առաջաստին: Սակայն ցանկալի կայանը հասնելու բախտ նրան չէր վիճակված:

Առաջաստը պատուվեց, տեղի տալով ներհակ տարերքի գերազանց ուժին, ջրերի անծայր տարածության մեջ մշտական հանգիստ գտնելու համար:

ՊԵՏՇՐԱՏԻ ՇՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՄԲ ԼՈՒՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

- ԱՇ. ՇՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ.—Հայ-ռուսական որիենտալիստի ծագման լեզուները, պատմական-քննադատական ուսումնասիրություն վավերագրերի 5 նկարներով (120 էջ), 1921 թ., վարչապատ (սպառված) . . . Գինը 1ա.—կ.
- ԱՇ. ՇՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ.—Պրոլետարական հեղափոխությունը և ուսուցչությունը (28 էջ), 1925 թ., վարչապատ. Գինը — 10կ.
- » » Գաղութահայ լեզուները (26 էջ), 1925 թ., Յերևան (սպառված).
- ՇՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Ա.—Մեր հեռանկարները և լեռնիկումը (77 էջ), 1926 թ., Յերևան. . . Գինը — 30կ.
- » » Մեր պայքարը՝ նվաճումները և անելիքները (40 էջ), 1925 թ., Յերևան. Գինը — 30կ.
- » » Համազգային կրեդիտը (30 էջ), 1926 թ., Յերևան. Գինը — 15կ.

ԳԻՆԸ 15 ԿՈՊ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0188567

